

КОСТЕНКО
Олександр Миколайович — доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, провідний науковий співробітник Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України

НАТУРАЛІСТИЧНИЙ ІМПЕРАТИВ: «ТРЕБА ПІЗНАВАТИ ЗАКОНИ СОЦІАЛЬНОЇ ПРИРОДИ І ЖИТИ В ЗЛАГОДІ З НИМИ!»

Науки мають забезпечувати не лише науково-технічний, а й соціальний прогрес, зокрема прогрес у сферах політики, економіки, права, моралі. Відставання так званих неприродничих, у тому числі соціальних, наук від природничих (фізика, хімія, біологія), неузгодженість між ними є небезпечними для людства. Це може призвести до того, що результати науково-технічного прогресу (ядерна зброя, штучний інтелект, біотехнології тощо) опиняться в руках людей, які перебувають у стані соціопатії чи соціального інфантилізму, що відкриває шлях до саморуйнації людської цивілізації. Тому надзвичайно актуальним вбачається пошук нових парадигм, які сприяли б розвитку наук, що забезпечують соціальний прогрес. Розглянутий у статті підхід ґрунтується на ідеї природності соціального, що проглядається в працях стоїків, Аристотеля, Цицерона, С. Оріховського, Г. Гроція, Т. Гоббса, Дж. Локка, Г. Сковороди, А. Сміта, Т. Джефферсона, Е. Дюркгейма, В.І. Вернадського та ін.

Ніщо такою мірою не сприяє спільній користі кожного, ніщо такою мірою не забезпечує безпеку людей і недоторканність їхнього майна, як виконання закону природи.

Джон Локк

Сьогодні ми традиційно звикли поділяти науки на природничі і неприродничі. Однак, як вбачається, всі науки мають «спільний знаменник», яким є закони природи.

Наука взагалі — це пізнання законів природи: фізичної, біологічної, соціальної. В іншому разі то не наука. Це впливає із започаткованого ще в античні часи *натуралістичного світогляду*, заснованого на постулаті «Мати-Природа — це Сутність, що породжує все суще, і Найвищий Законодавець для всього сущого». Звідси випливає, що поділ наук на природничі і неприродничі є штучним, оскільки насправді всі науки, зокрема й неприродничі, — це пізнання законів природи.

До неприродничих наук зазвичай відносять і соціальні науки, тим самим відмовляючи їм у тому, що вони пізнають (відкривають) закони природи. Тому й виходить, що ніби не існує

законів соціальної природи, але, згідно з натуралістичним світоглядом, це не так.

Насправді закони соціальної природи існують так само, як і закони фізичної чи біологічної природи. Відповідно до натуралістичного світогляду, **закони соціальної природи — це правила поведінки людей, що впливають із природної необхідності, яка породжується їхнім суспільним життям.**

У світлі натуралістичного світогляду **основний закон соціальної природи** можна сформулювати так: *люди мають жити у злагоді з природною необхідністю, яка породжується їхнім суспільним життям, а не керуватися сваволею та ілюзіями.* З цього основного закону випливають усі інші закони соціальної природи, зокрема соціально-природні закони в політиці, економіці, праві, моралі. Люди мають пізнавати (відкривати) ці закони і керуватися ними для того, щоб мати можливість жити суспільним життям. Недотримання людьми цих законів руйнує їхнє суспільне життя. Це проявляється, наприклад, як політичне свавілля, економічна несвобода, злочинність, зокрема корупція, аморальність тощо. Або як воєнна агресія.

Закони соціальної природи реально існують і діють у суспільстві. Пізнані (відкриті) людьми, вони втілюються в таких різних формах, як народні звичаї, ідеології, законодавство, норми міжнародного права, римського права, десять заповідей християнства, або у вигляді політичної, економічної, правової, моральної культури. Деякі закони соціальної природи ще мають бути відкриті соціальними науками в майбутньому.

Відповідно до соціального натуралізму, для пізнання (відкриття) законів соціальної природи слід користуватися **принципом природної необхідності**, згідно з яким природна необхідність і є критерієм існування того чи іншого закону соціальної природи: *те, що є природно необхідним для суспільного життя людей, те і є законом соціальної природи.*

Для того щоб визначити, чи є та чи інша дія для людей природною необхідністю, слід користуватися правилом перевірки, запропоно-

ваним Джоном Локком: провести умовний експеримент: що буде, якщо цю дію не вчинити. Наприклад, що б сталося у суспільному житті людей, якби не було заборонено крадіжку? Наслідки, які настали б від цього, безумовно вказують на те, що приватна власність є природною необхідністю, а отже, заборона крадіжки є законом соціальної природи, якого люди мають дотримуватися, що й відображається в кримінальному законодавстві всіх країн.

Природною необхідністю в суспільному житті людей є також потреба обмінюватися предметами приватної власності, тому цивільне законодавство в усіх країнах світу відображає це у формі цивільного договору. Якби цього не було, в суспільстві не міг би існувати нормальний соціальний, зокрема економічний, обмін і замість вільного волевиявлення у формі ринку запанувало б насильство. Зокрема, була б неможливою торгівля, яка також є природною необхідністю для нормального суспільного життя людей.

Пізнання (відкриття) законів соціальної природи як правил, що впливають із природної необхідності, зумовлює їх використання для запобігання війнам, злочинності, тероризму, корупції, політичним, правовим, моральним кризам, міжособистісним конфліктам, соціальному регресу, деградації людини тощо. Оскільки лише через дотримання законів соціальної природи можна запобігти цим соціальним аномаліям.

Сьогодні надзвичайно актуалізується проблема «*що є свобода?*». Зокрема, ця проблема є чи не основною для розуміння політики в контексті консерватизму і лібералізму. Відповідно до соціального натуралізму, *свобода* — це можливість жити згідно з природною необхідністю, яка втілюється в законах соціальної природи. З цього випливають значення і соціальна цінність свободи. Консерватизм і лібералізм — це два рівні крила в політиці, необхідні одне одному, якщо вони керуються цим визначенням свободи, оскільки воно виключає, з одного боку, пригнічення свободи в псевдоконсерватизмі, а з іншого — вивільнення свободи від природної необхідності, відображеної в зако-

нах соціальної природи, тобто вседозволеність, у псевдолібералізмі. І консерватизм, і лібералізм мають керуватися принципом: дозволено все, що узгоджується із законами соціальної природи, а заборонено все, що не узгоджується з ними. Тоді буде «мирне» і плідне співіснування консерватизму й лібералізму, які мають допомагати один одному реалізувати в політиці принцип верховенства законів соціальної природи, конкуруючи і критикуючи один одного за можливі відхилення від цього принципу. Консерватизм і лібералізм у політиці — це як два весла в човні, які необхідні, щоб рухатися прямо вперед, уникаючи надмірних відхилень «вліво» чи «вправо».

Згідно з натуралістичним світоглядом, природність, тобто відповідність законам соціальної природи, є **критерієм** для визначення того, що є Істина, Добро, Справедливість, Краса тощо. Те, що не відповідає критерію природності, тобто не узгоджується із законами соціальної природи, не є істиною, добром, справедливістю, красою тощо.

У зв'язку з реальним існуванням і дією в суспільному житті людей законів соціальної природи актуальним стає «основне питання» світогляду: *«чи є соціальне природним?»*. Від відповіді на нього залежить соціальна практика людей. І ось чому. Згідно з натуралістичним світоглядом, соціальне є природним, але соціальне існує не за законами фізичної чи біологічної природи, а за законами третьої форми природи — *соціальної природи*. Вчення, яке визнає існування соціальної форми природи, що існує за своїми законами (законами соціальної природи), називається *соціальним натуралізмом**.

У світлі натуралістичного світогляду природність соціального розуміється так, що *соціальне* — це незалежна від волі і свідомості людей форма реальності, відмінна від фізичної і біологічної форм, яка існує за власними

законами, відмінними від законів фізичної і біологічної реальності. А *воля і свідомість* людей — це засоби для пізнання (відкриття) законів соціальної реальності і узгодження з ними суспільного життя людей.

Проте сьогодні дуже поширена ілюзія, начебто соціальне не є природним, тобто таким, що існує за своїми законами незалежно від волі і свідомості людей. Нібито політика, економіка, право, мораль — це витвори волі й свідомості людей, які можуть набувати форми сваволі й ілюзій, а не є проявом законів соціальної природи, з якими узгоджуються чи не узгоджуються воля і свідомість людей, що проявляються в соціальній практиці.

З соціального натуралізму випливає, що всі соціальні науки — це науки, які мають займатися: 1) пізнанням (відкриттям) законів соціальної природи (зокрема, природних законів політики, економіки, права, моралі); 2) узгодженням соціальної практики людей з цими законами.

До речі, згідно з натуралістичним світоглядом, історія людства — це прояви людської волі і свідомості, узгоджених чи неузгоджених із законами соціальної природи. Це так зване *натуралістичне розуміння історії*, відмінне від матеріалістичного розуміння історії, запропонованого К. Марксом. Як відомо, К. Маркс з матеріалістичного розуміння історії вивів принцип економічного детермінізму, згідно з яким економіка є визначальною для волі і свідомості людей (тобто економічне буття людей визначає їхню волю і свідомість). Відповідно до натуралістичного розуміння історії, це не так, оскільки економічне буття людей, так само як і їхня воля і свідомість, визначаються спільним для них чинником — природною необхідністю, яка притаманна суспільному життю людей. Інакше кажучи, формула «буття визначає свідомість» не узгоджується з натуралістичним розумінням історії, згідно з яким і буття, і воля, і свідомість людей мають узгоджуватися з природною необхідністю, яка відображається у формі законів соціальної природи.

Якщо люди керуються принципом верховенства законів соціальної природи, відбувається

* Детальніше про соціальний натуралізм див.: Костенко О.М. «Нові очі» для нового часу (про соціальний натуралізм). Луцьк: Терен, 2022 або Костенко О. Соціальний натуралізм — світогляд майбутнього. Вісник НАН України. 2006. № 10. С. 33—38.

суспільний прогрес, якщо не керуються, відбувається суспільний регрес.

Якщо, згідно із соціальним натуралізмом, суспільство має існувати за законами соціальної природи, то яка ж тоді роль людини, що має волю і свідомість, у суспільному житті? Цю роль можна пояснити так. Людина має пізнавати закони соціальної природи і керуватися ними в суспільному житті заради нормального існування суспільства. Роль людини можна образно проілюструвати як роль садівника, який вирощує сад, що існує за власними законами — законами біологічної природи. Садівник, пізнавши природні закони існування саду, діє узгоджено з ними для нормального існування саду: поливає водою, підживлює дерева, захищає їх від шкідників тощо, тобто культивує сад. Це саме робить і землероб, культивуючи рослини, і коняр, виводячи коней нової породи. Якщо садівник, землероб чи коняр не керуються законами біологічної природи, вони шкодять природі саду, рослин чи коней.

Так і людина, зокрема політик, має діяти в суспільстві, керуючись законами соціальної природи. Однак людина (політик) може не керуватися цими законами і тому проявляти у своїй суспільній діяльності сваволю й ілюзії. Наслідком цього є виникнення соціальних аномалій у суспільстві.

Стан узгодженості волі і свідомості людини із законами соціальної природи є тим *людським фактором*, який називається **соціальною культурою людини**.

Соціальна культура формується в процесі **соціалізації** (соціального виховання) людини. Соціалізація відбувається через два поєднані між собою «канали»: 1) під впливом природної необхідності, яка діє на людину в її соціальній практиці; 2) під впливом соціального просвітництва. Причому слід зважати на те, що вплив природної необхідності має вирішальне значення, а вплив соціального просвітництва є чинником, що сприяє соціалізації. Тому для соціального виховання можна сформулювати правило: **«найкращим вихователем є природна необхідність»**. До речі, саме це правило успішно використовував А.С. Макаренко в

унікальному досвіді соціалізації неповнолітніх правопорушників.

Якщо такої соціалізації немає, відбувається процес формування соціальної патології (**соціопатизації**) людини, тобто відчуження людини від законів соціальної природи, внаслідок чого людина уражається комплексом сваволі й ілюзій. Цей протиприродний комплекс і є джерелом усіляких соціальних аномалій і нещасть.

Природним правом людини є право на соціалізацію в суспільстві, а природним обов'язком суспільства (зокрема, держави) є сприяння цій соціалізації, тобто формуванню в людини соціальної культури.

За якими ознаками можна визначити наявність у людини соціальної культури? По-перше, слід мати на увазі, що ознакою відсутності у людини соціальної культури є те, що вона у своїй соціальній поведінці керується сваволею й ілюзіями, які і вказують на стан неузгодженості волі і свідомості людини із законами соціальної природи. По-друге, ознакою наявності соціальної культури у людини є те, що вона керується не якимись формально визначеними (законодавчими чи моральними) правилами, які можуть бути їй невідомі, а добровільністю й усвідомленням природної необхідності, що впливає з суспільного життя людей. Наприклад, людина може не бути ознайомленою з правилами, викладеними в Кримінальному чи Цивільному кодексах, але вона не вчиняє кримінальних чи цивільних правопорушень тому, що керується у своїй поведінці природною необхідністю, яка є основою кримінального і цивільного законодавства.

Ознакою соціальної культури людини є, зокрема, стан, коли вона не вчиняє аморальних дій чи правопорушень не тому, що усвідомлює соціальний контроль за її поведінкою, а тому, що добровільно й усвідомлено узгоджує свою поведінку з природною необхідністю, яка відображається у формі законів соціальної природи.

Соціальна культура людини в етиці може позначатися категорією *совісті*.

Згідно із соціальним натуралізмом, що впливає з натуралістичного світогляду, соціаль-

на практика людей (зокрема, політика, економіка, право, мораль) — це прояв заснованої на законах соціальної природи соціальної культури людини, що впливає з природної необхідності. Інший підхід означав би, що політика, економіка, право, мораль — це продукти людської сваволі й ілюзій, які є антиподом соціальної культури людини. Саме до прояву сваволі й ілюзій у соціальній практиці і ведуть ті ідеології, які не ґрунтуються на соціальному натуралізмі. Наприклад, комуністична ідеологія, яка керується не принципом верховенства законів соціальної природи, а сваволею й ілюзіями, зокрема гаслом «Залізною рукою заженемо людство в щастя!».

Проте сьогодні досить поширеною є ілюзія, начебто достатньо *якоїсь* політичної волі і *якоїсь* політичної свідомості, щоб позбавитися соціальних аномалій чи вивести суспільство на шлях прогресу. Але це не так. У політичній практиці політична воля органічно пов'язана з політичною свідомістю, як пружина з маятником у годиннику. Без соціальної культури політична воля перетворюється на політичну сваволу, а політична свідомість — на політичні ілюзії, і в такому стані вони визначають політичну практику, яка не узгоджується із законами соціальної природи. Це породжує різноманітні соціальні аномалії, зокрема соціальний волюнтаризм і утопізм. Політична практика, що є проявом неузгоджених із законами соціальної природи політичної волі й політичної свідомості, призводить до саморуйнування суспільства. Наприклад, практика протидії корупції без узгодження політичної волі й політичної свідомості із законами соціальної природи не лише є неефективною, а й може нашкодити суспільству.

Політик без соціальної культури як «вершник без голови» — скаже невідомо куди і для чого...

Згідно із соціальним натуралізмом, нікому не вдасться створити, наприклад, «золотий вік Америки» чи «модернізувати Європу» без вдосконалення людського фактора — соціальної культури громадян, заснованої на принципі верховенства законів соціальної природи.

Соціальна культура людей є також основним чинником у запобіганні злочинності й аморальності, зокрема й у запобіганні війсьній агресії. Згідно із соціальним натуралізмом, **першопричиною воєнної агресивності є стан неузгодженості волі і свідомості агресора із законами соціальної природи, тобто соціопатія**. Це визначення вказує на спосіб, яким можна запобігати війнам: потрібно усувати стан неузгодженості волі і свідомості людей із законами соціальної природи, тобто стан сваволі й ілюзій. Як це зробити? Через культивування соціальної культури людей. Для прикладу, якби люди в Росії не були уражені соціопатією у формі рашизму, то й не було б воєнної агресії проти України. Подолання рашизму як першопричини воєнної агресивності РФ настане тоді, коли підвищиться рівень соціальної культури громадян Росії.

Будь-яка воєнна агресія є проявом соціопатії, тобто нерозвиненості соціальної культури людей, а мир — це прояв соціальної культури людей.

Того стану людства, який І. Кант називав «вічним миром», очевидно, цілком можливо досягти, якщо люди і народи дотримуватимуться законів соціальної природи. Відповідно до соціального натуралізму, принцип верховенства законів соціальної природи — це та **природна необхідність**, дотримання якої є основою для мирного співіснування людей і народів. Бо всі ми в одному човні, і цей човен тримається на законах соціальної природи.

У світлі соціального натуралізму слід розглядати і *роль революцій* у визначенні долі людей і народів. Очевидно, що чинником, який визначає долю народів, є не революції, а людський фактор — соціальна культура людей, а революції можуть лише сприяти доленосній дії соціальної культури людей.

Ілюзією є також ідея, нібито долю народів може визначати хтось із людей, керуючись сваволею й ілюзіями, а не законами соціальної природи. Насправді будь-яка протиприродна політика, тобто політика, що суперечить законам соціальної природи, буде заперечена подальшим плином історії. Як це, наприклад,

сталось з протиприродною політикою побудови комунізму в колишньому СРСР.

У наш час актуальною залишається проблема політичної економії — як подолати не лише несправедливе (протиприродне) збагачення і несправедливе (протиприродне) збіднення, а й протиприродну зрівнялівку людей. У світлі соціального натуралізму цю проблему можна вирішити завдяки розвитку соціальної культури людей, яка узгоджує їхню поведінку із законами соціальної природи. Такий підхід забезпечує реалізацію **принципу адекватності** в соціальній (політичній, економічній, правовій, моральній) оцінці людей. Він і є основою соціальної справедливості. Найкращий критерій в оцінці соціальної поведінки людей — це відповідність її законам соціальної природи. Зокрема, справедливим збагаченням людини є те, яке узгоджується із законами соціальної природи, а справедливе збіднення людини — це наслідок неузгодженості поведінки людини із законами соціальної природи. Існує очевидна закономірність: чим краще буде в суспільстві розвиватися **людський фактор** — соціальна культура громадян, тим менше буде в суспільстві несправедливого збагачення, несправедливого збіднення і соціальної зрівнялівки. Отже, соціальну справедливість можна і необхідно забезпечувати не через соціальні революції, а завдяки культивуванню соціальної культури людей, яка сприяє узгодженню поведінки людей із законами соціальної природи, зокрема за допомогою соціального просвітництва. А революції можуть і мають бути лише чинником, який цьому сприяє.

Надзвичайно актуалізується в сучасному світі й *проблема співіснування демократій і автократій (диктатур)*, зокрема змагання між ними. Як пояснити той феномен, що країни з автократією (диктатурою) можуть досягати переваг над демократичними країнами в певних сферах суспільного життя, зокрема в науково-технічному прогресі, який заснований на використанні законів фізичної чи біологічної природи? Розглядаючи цю проблему крізь оптику соціального натуралізму, можна побачити, що основою цього є те, що демократичні

країни керуються законами соціальної природи, а країни автократії (диктатури) керуються не законами соціальної природи, а сваволею й ілюзіями. Інакше кажучи, демократії обмежені у своїй соціальній практиці правилами, які впливають із природної необхідності, а автократії (диктатури) не зв'язані жодними правилами і спираються на сваволю й ілюзії, що проявляється у формі **вседозволеності**.

Образно кажучи, автократії (диктатури) — гравці, які грають без правил. Ігноруючи правила, які в демократичних країнах накладаються на політику законами соціальної природи, автократії (диктатури) реалізують сваволю й ілюзії в досягненні науково-технічного прогресу, використовуючи закони фізичної і біологічної природи для забезпечення своїх цілей. На практиці це призводить до того, що автократії (диктатури) вирішують проблеми науково-технічного прогресу, не дотримуючись законів соціальної природи. Зокрема, це може проявлятися в досягненнях у сфері військових озброєнь через пригнічення й експлуатацію народу, тобто внаслідок антидемократичної політики. Очевидно, саме цей прояв соціальної сваволі і соціальних ілюзій у використанні можливостей автократії (диктатури) для науково-технічного прогресу (в основі якого — закони фізичної і біологічної природи), зокрема для розвитку ВПК, ми сьогодні й спостерігаємо в Китаї, Росії, Північній Кореї, Ірані. Ці країни мають «ресурс» — не обмежену нічим і ніким владу, тобто автократію (диктатуру), якого не мають країни демократії, які дотримуються обмежень, що впливають із законів соціальної природи. Ясно, що ті, хто грає не за правилами, мають більше переваг у змаганні, ніж ті, хто грає за правилами. Однак правила суспільного життя людей і народів для того й існують, щоб перемагали не ті, хто керується комплексом сваволі й ілюзій, а ті, хто керується законами соціальної природи.

Протидія проявам сваволі й ілюзій у сфері озброєнь у країнах автократії (диктатури) у вигляді змагання з ними в гонці озброєнь з боку демократичних країн є неефективною. Ефективним може бути лише запобігання во-

енній агресії цих країн шляхом сприяння їхній демократизації, зокрема й за допомогою культивування соціальної культури громадян, яка є основою демократії. Адже, згідно із соціальним натуралізмом, найкращою гарантією миру є не сила зброї, а людський фактор — соціальна культура громадян, які використовують зброю.

Актуальною вбачається й *проблема соціальних цінностей*, зокрема в Європі. Однією з ознак кризи цінностей є загострення розбіжностей між консерваторами і лібералами в розумінні таких соціальних засад, як свобода, демократія, права і обов'язки людини тощо. У світлі соціального натуралізму досягти спільного розуміння цих цінностей можна на основі Новітнього Просвітництва, яке має культивувати принцип верховенства законів соціальної природи. Завдяки Новітньому Просвітництву соціальні цінності (зокрема, свобода, демократія, права і обов'язки людини тощо) краще узгоджуватимуться із законами соціальної природи, а отже, будуть краще захищеними від спотворення сваволею й ілюзіями, які останнім часом усе частіше уражають людей і народи по всьому світу.

Популізм, радикалізм, екстремізм та інші соціальні аномалії — це також прояви кризи соціальної культури людей, кризи, що відчужує їх від законів соціальної природи і вносить протиприродність у їхнє суспільне життя. Ця протиприродність породжує у людей і народів **кризу ідентичності** (національної, статеві, культурної тощо), тобто узгодженості їх зі своєю природою. Адже сама по собі ідентичність для людей означає узгодженість зі своєю природою, без чого люди переживають стан протиприродності.

Сьогодні гостро постає проблема *співвідношення свободи і безпеки*: складається враження, що вони є несумісними, начебто заради безпеки потрібно поступатися свободою, заради свободи — безпекою, тобто «або те, або інше». З позиції соціального натуралізму цю проблему можна вирішити так. Свобода і безпека стають цілком сумісними одна з одною, якщо вони ґрунтуються на «спільному знаменнику» — соціальній культурі громадян, яка є відображен-

ням у головах людей законів соціальної природи. Свобода може бути небезпечною лише тоді, коли вона не узгоджується із законами соціальної природи. Так само і з безпекою — безпека стає несвободною, якщо вона не засновується на законах соціальної природи. Отже, культивуючи через Новітнє Просвітництво соціальну культуру людей, можна досягти сумісності свободи і безпеки за формулою «і те, і інше» замість формули «або те, або інше».

Останнім часом актуалізувалася проблема протистояння *штучного* і *природного*, зокрема проблема соціальної ролі так званого *штучного інтелекту* (ШІ). Є ілюзія, що вдосконалення ШІ приведе до того, що він зможе замінити природний людський фактор (тобто волю і свідомість) в управлінні суспільним життям людей. Тоді демократія та й усі інші суспільні інституції, які приводяться в дію волею і свідомістю людей, втратять свою роль, а замість них суспільним життям людей керуватиме ШІ притаманними йому способами.

Проте це не так. Згідно із соціальним натуралізмом, ШІ може бути лише *інструментом* у руках людей, наділених волею і свідомістю. Це так звана **«інструментальна» концепція ШІ**. Ніяке вдосконалення ШІ в майбутньому не зможе вивести його зі статусу *інструмента* в руках людей, які використовують його відповідно до своєї соціальної культури.

Згідно із соціальним натуралізмом, існує закономірність: не можна створити за законами фізичної чи біологічної природи машину (штучну «істоту»), яка б мала той людський фактор, який називається «воля і свідомість». Цей фактор є продуктом соціалізації людини в суспільстві, тобто утворюється під впливом сім'ї, школи, університету, соціальної практики, соціального просвітництва тощо. Людина, на відміну від ШІ, — це природна істота, яка внаслідок соціалізації має волю і свідомість, що забезпечує їй здатність існувати в суспільстві за законами соціальної природи. А ШІ може існувати лише за законами фізичної чи біологічної природи і не може пройти процес соціалізації в суспільстві, як це відбувається з людиною. Можливості вдосконалення ШІ є неосяжними, але лише як

інструмента в руках людей, які керуються законами соціальної природи. Цим і визначатиметься його роль у соціальній практиці, зокрема в управлінні суспільним життям людей.

Отже, людський фактор не може бути замінений ШІ, який є лише інструментом у руках людей, як би він не вдосконалювався в майбутньому. Звідси випливає, що ШІ не може бути джерелом небезпеки для людства, оскільки таким джерелом може бути лише людський фактор, зокрема люди, які використовують інструмент ШІ, керуючись сваволею й ілюзіями, зокрема для вчинення злочинів, терору чи воєнної агресії.

Яке ж значення людський фактор має, зокрема, для сучасної України?

Без розвиненої соціальної культури громадян самостійність будь-якої країни чи її незалежність перетворюється на ґрунт, сприятливий для існування в соціальній практиці сваволі й ілюзій, що породжує занепад цієї країни. Країна стає слабкою і злиденною. Ознаки такого стану є сьогодні і в Україні.

Вдосконалення людського фактора — соціальної культури громадян — може і має сприяти становленню Сильної і Заможної України, конкурентоспроможної у світі, а також забезпечити їй здатність до протидії внутрішнім кризовим чинникам і зовнішнім загрозам. Для цього слід вжити заходів, спрямованих на розвиток соціальної культури громадян, забезпечити відбір на посади, пов'язані з виконанням державних функцій, осіб за критерієм належного рівня їхньої соціальної культури. Тоді в країні сформується соціальна практика, узгоджена із законами соціальної природи, що сприятиме процвітанню народу.

Підтвердженням цього є, наприклад, досвід Швеції. В основі «соціального дива» цієї країни лежить соціальна культура громадян, сформована, зокрема, завдяки просвітницькому руху — так званому більдунгу. Більдунг — це форма народного просвітництва, яке культивує в громадян соціальну (політичну, економічну, правову, моральну) культуру, засновану на принципі верховенства законів соціальної природи. До речі, цей досвід Швеції успішно

використовує і Фінляндія, яка восьмий рік поспіль очолює рейтинг Всесвітньої доповіді про щастя (World Happiness Report), маючи найвищий індекс щастя, яке відчують її громадяни.

Згідно із соціальним натуралізмом, ошчасливити людство всупереч законам соціальної природи неможливо. Адже такий шлях завжди веде не до щастя, а до нещастя, зокрема до проявів сваволі й ілюзій у всіх сферах соціальної практики, що й породжує різноманітні соціальні аномалії — кризи у сферах політики, економіки, права, моралі тощо.

Більше того, як показує історичний досвід, найкраще живуть ті народи, які найліпше узгоджують політику, економіку, право, мораль із законами соціальної природи. Для цього слід забезпечити в суспільстві таку соціалізацію громадян, у результаті якої вони діятимуть за «золотим правилом» соціальної поведінки: «керуйся законами соціальної природи, а не сваволею й ілюзіями».

Тому практична роль соціального натуралізму полягає в тому, що це вчення сприяє, по-перше, узгодженню життя людей із законами соціальної природи, а по-друге, протидії проявам сваволі й ілюзій у сферах політики, економіки, права, моралі.

Отже, можна зробити висновок: **соціальний натуралізм, заснований на натуралістичному світогляді, — це методологія для пізнання (відкриття) законів соціальної природи і узгодження з ними суспільного життя людей.** Практичне значення соціального натуралізму полягає в тому, щоб протидіяти проявам сваволі й ілюзій у соціальній практиці, оскільки сваволя й ілюзії є першоджерелом різних соціальних аномалій.

Оцінюючи суспільне життя людей в тій чи іншій країні, очевидно, слід виходити з критерію: наскільки в ній політика, економіка, право, мораль узгоджуються із законами соціальної природи. Стан узгодженості політики, економіки, права, моралі із законами соціальної природи визначається людським фактором, тобто соціальною культурою громадян. Соціальна (зокрема, політична, економічна, правова, моральна) культура громадян — це стан

узгодженості їхньої волі і свідомості із законами соціальної природи.

Цілком закономірно, що в разі кризи соціальної культури громадян занепадають політика, економіка, право, мораль, що проявляється в різноманітних соціальних аномаліях. До речі, ознаки занепаду сучасних демократій у світі і настання так званих «темних часів» — це також прояв кризи людського фактора — соціальної культури громадян. Очевидно, ця криза є наслідком ураження великих мас людей синдромом соціопатії, що в сучасному світі має форму консюмеризму (споживацтва), подібного до синдрому «хліба й видовищ», ураження яким призвело до занепаду республіки в Давньому Римі.

Нерозвиненість людського фактора — соціальної культури громадян — породжує в них соціальну інфантильність, яка призводить до занепаду всіх сфер суспільного життя, зокрема політики, економіки, права, моралі. Це закономірність! І в результаті настає те, що називають станом занепаду нації.

У нормі суспільне життя людей упорядковується на основі певних **соціальних цінностей, які відображають закони соціальної природи**. Внаслідок кризи соціальної культури людей соціальні цінності спотворюються. Коли природність перестає бути основою соціальних цінностей, вони уражаються протиприродністю. В суспільстві формується толерантність до протиприродного і відчуження від природного. Зокрема, культивується принцип верховенства волі і свідомості людей над законами соціальної природи. Це проявляється в реалізації в соціальній практиці парадигми: «якщо законів соціальної природи не існує, людям усе дозволено». Тобто внаслідок відчуження від законів соціальної природи людей, які не мають розвиненої соціальної культури, свобода для них ототожнюється зі вседозволеністю. Це шлях до саморуйнації суспільства.

Отже, **головним чинником, що визначає суспільне життя людей, є людський фактор, а саме, їхня соціальна культура**. Це означає, що забезпечити краще життя людей і народів можна й потрібно через вдосконалення людського

фактора — соціальної культури людей. Адже, згідно із соціальним натуралізмом, існує закономірність: яка соціальна культура людей — таке й їхнє життя. Усі соціальні (політичні, економічні, правові, моральні) проблеми можна успішно залагоджувати, якщо в суспільстві є розвинений людський фактор — соціальна культура людей.

Тут слід зазначити, що досить поширеною є соціальна ілюзія, начебто вирішальне значення для вдосконалення суспільного життя мають так звані *інституції*, зокрема державні та громадські. Насправді, як свідчить історичний досвід, жодні вдосконалення цих інституцій не дають очікуваного ефекту, якщо їх використовують люди, які не мають розвиненої соціальної культури. Очевидною є закономірність: будь-які інституції — це лише інструменти в руках людей, які «діють» так, як їх використовують люди, тобто залежно від рівня їхньої соціальної культури. Це так звана **«інструментальна» концепція соціальних інституцій**. Звідси випливає правило для соціальних реформаторів: *будь-які соціальні реформи можуть бути успішними лише тоді, коли вони сприяють вдосконаленню людського фактора, тобто підвищенню соціальної культури людей*. І лише діючи згідно з цим правилом, люди можуть ефективно використовувати соціальні інституції як інструмент для упорядкування свого суспільного життя.

До речі, в межах «інструментальної» концепції соціальних інституцій можна пояснити, наприклад, той факт, що жодні вдосконалення антикорупційних інституцій в Україні не дають очікуваного ефекту. Це пояснюється тим, що ці вдосконалення не поєднані з розвитком соціальної (зокрема, політичної, економічної, правової, моральної) культури громадян.

З концепції визначальної ролі людського фактора випливає ще один важливий практичний висновок: *основним критерієм при наділенні людей інструментами влади має бути високий рівень розвитку їхньої соціальної культури*. Тобто, за спрощеною формулою, «вся влада тим, хто має розвинену соціальну культуру», тим, хто керується принципом верхо-

венства законів соціальної природи, а не сваволею й ілюзіями.

Якщо долю людей і народів визначає (детермінує) людський фактор — соціальна культура людей, то з цього випливає висновок, що **просвітелі, які формують соціальну культуру людей, засновану на законах соціальної природи, є вищими за політиків, які мають керуватися законами соціальної природи, що культивуються просвітителями.**

А як же забезпечити вдосконалення людського фактора — соціальної культури людей?

Для цього потрібно, щоб соціалізація людей у суспільстві відбувалася, по-перше, через здійснення таких реформ соціальної практики, які сприяють впливу природної необхідності на волю і свідомість людей, а по-друге, із запровадженням Новітнього Просвітництва, заснованого на принципі верховенства законів соціальної природи.

Девізом Новітнього Просвітництва має бути «золоте правило» соціальної поведінки людей: «керуйся законами соціальної природи, а не сваволею й ілюзіями!».

Oleksandr M. Kostenko

Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9601-775X>

NATURALISTIC IMPERATIVE:

“WE MUST LEARN THE LAWS OF SOCIAL NATURE AND LIVE IN HARMONY WITH THEM!”

“Is the social natural?” Given the signs of the crisis of modern civilization, this, from the author’s point of view, is today the main question of worldview. In searching for an answer to this question, the author relies on the idea of the naturalness of the social, which can be seen in the works of the Stoics, Aristotle, Cicero, S. Orikhovsky, H. Grotius, T. Hobbes, J. Locke, G. Skovoroda, A. Smith, T. Jefferson, E. Durkheim, V.I. Vernadsky and others. Substantiating the idea that the social is natural and exists according to the laws of social nature, which are different from the laws of physical nature and the laws of biological nature, the author proves that social sciences are sciences that learn (discover) the laws of social nature in order to harmonize social practice with them. Otherwise, social practice, inconsistent with the laws of social nature, will be a manifestation of people’s arbitrariness and illusions. This is the root cause of all kinds of anomalies in politics, economy, law, and morality. To counteract these anomalies, social practice should be guided not by the arbitrariness and illusions of people, but by the laws of social nature. This can be achieved by cultivating in society the social culture of people, which is defined as the state of coherence of their will and consciousness with the laws of social nature. This essay formulates ideas that can contribute to the development of scientific foundations for improving social practice and ensuring social progress, in particular in Ukraine.

Cite this article: Kostenko O.M. Naturalistic imperative: “We must learn the laws of social nature and live in harmony with them!” *Visn. Nac. Akad. Nauk Ukr.* 2025. (12): 86—95. <https://doi.org/10.15407/visn2025.12.086>